

Петрова Я.І.

аспірантка,

Університет митної справи та фінансів

ФІНАНСОВІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

У статті узагальнено підходи вчених щодо теоретичних і практичних аспектів фінансування вищої освіти в Україні. Здійснено оцінку позиції України у рейтингу Глобального індексу конкурентоспроможності та за субіндексом «Вища освіта та професійна підготовка». Показано сучасні проблеми фінансового забезпечення розвитку вітчизняної системи вищої освіти. Визначено недостатньо задіяні джерела фінансування вищих навчальних закладів в Україні. Окреслено пріоритетні напрями удосконалення фінансового забезпечення вищих навчальних закладів в умовах сучасних глобалізаційних процесів.

Ключові слова: вища освіта, вищі навчальні заклади, фінансове забезпечення, розвиток, глобалізація, пріоритети.

В статье обобщены подходы ученых относительно теоретических и практических аспектов финансирования высшего образования в Украине. Осуществлена оценка позиции Украины в рейтинге Глобального индекса конкурентоспособности и по субиндексу «Высшее образование и профессиональная подготовка». Показаны современные проблемы финансового обеспечения развития отечественной системы высшего образования. Установлены недостаточно задействованные источники финансирования высших учебных заведений в Украине. Определены приоритетные направления совершенствования финансового обеспечения высших учебных заведений в условиях современных глобализационных процессов.

Ключевые слова: высшее образование, высшие учебные заведения, финансовое обеспечение, развитие, глобализация, приоритеты.

Petrova Y.I. FINANCIAL ASPECTS OF HIGHER EDUCATION DEVELOPMENT IN UKRAINE

The purpose of the article is consolidation scientists' approaches to theoretical and practical aspects of financing higher education in Ukraine and to determination of higher educational institutions funding directions improvement in conditions of modern globalization processes. The article summarizes the scientists' approaches regarding the theoretical and practical aspects of financing higher education in Ukraine. Summing up the positions of domestic authors, we support the idea about two main directions of formation of a socially-oriented mechanism of higher education financial support: the search for ways of financing sources diversification and the priority of the state financial component. Position of Ukraine in the Global Competitiveness Index ranking and "Higher education and professional training" sub-index is assessed. The assessment of the educational component in GCI shows that higher education in recent years remains a significant component of the overall competitiveness index, on which Ukraine has competitive advantages. That is, higher education largely determines the country's success in the competition. The priority directions of improvement of financial provision of higher educational institutions in conditions of modern globalization are outlined. These are the following: higher education financial provision mechanisms modernization, expansion of funding sources, including credit and charities. It is concluded that systemic qualitative changes in the education system are possible under the condition of proper financial support, only if there are reliable and stable sources of funding, education will fulfill its mission of developing the human potential of the country in terms of training, research and other aspects. In this context, it is important to apply a real functioning multi-channel financing mechanism for education, in particular stimulating business entities to participate in the system of higher education development, educational institutions material and technical base strengthening, endowment funds of higher education institutions promoting, attraction of grant financing.

Key words: higher education, higher educational institutions, financial support, development, globalization, priorities.

Постановка проблеми. Глобалізаційні процеси приводять до інтеграції освітніх систем, бізнесу та держав, тим самим посилюють конку-

ренцію вищих навчальних закладів, які зі зникненням умовних кордонів стають відкритими соціальними інститутами сучасного суспільства.

Серед основних сучасних викликів розвитку системи вищої освіти України – необхідність вдосконалення механізмів фінансування вищих навчальних закладів одночасно з розширенням автономії університетів. Це актуалізує питання поглибленого дослідження фінансових проблем розвитку вищої освіти в умовах глобалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам і перспективам фінансування вищих навчальних закладів та розвитку вищої освіти присвятили свої роботи Н. Бошота, І. Бурачек, В. Малишко, Ю. Полякова, О. Ткачук та інші. Науковці досліджували питання державного регулювання фінансового забезпечення функціонування вищих навчальних закладів та інтеграційних процесів розвитку вищої освіти, проблеми фінансового забезпечення освітньої діяльності вищих навчальних закладів в умовах формування єдиного європейського освітнього простору, методику аналізу ефективності використання фінансових ресурсів вищими навчальними закладами державного сектору. Водночас виклики сучасності в умовах трансформаційних змін у суспільстві загалом та у галузі вищої освіти зокрема потребують

подальших досліджень сучасних проблем та перспектив покращення фінансування вищих навчальних закладів.

Мета статті – узагальнення підходів вчених щодо теоретичних і практичних аспектів фінансування вищої освіти в Україні та визначення напрямів удосконалення фінансового забезпечення вищих навчальних закладів в умовах сучасних глобалізаційних процесів.

Виклад основного матеріалу. Із дванадцяти складників Глобального індексу конкурентоспроможності (Global Competitiveness Index, GCI), створеного для Всесвітнього економічного форуму, які детально характеризують конкурентоспроможність країн світу, що знаходяться на різних рівнях економічного розвитку, у контексті нашого дослідження розглянемо субіндекс «Вища освіта і професійна підготовка» (табл. 1).

Дані табл. 1 демонструють досить високі рейтинги країн пострадянського простору за субіндексом «Вища освіта та професійна підготовка». Лідерами впродовж всього аналізованого періоду виступають Естонія та Литва. Незначні зміни відбулися лише у Грузії, Киргизській республіці (Киргизстані), Молдові. Впродовж останніх семи років

Таблиця 1

Динаміка рейтингу країн пострадянського простору за індексом GCI та його освітньої компоненти (рейтинг за індексом GCI/рейтинг за субіндексом «вища освіта та професійна підготовка»)

Рейтинг	2011–2012	2012–2013	2013–2014	2014–2015	2015–2016	2016–2017	2017–2018	Абс. зміни, 2017–2018/2010–2011
Азербайджан	55/75	46/89	39/87	38/90	40/89	37/78	35/68	20/8
Арменія	92/76	82/70	79/77	85/75	82/72	79/71	73/69	19/7
Грузія	88/88	77/93	72/92	69/92	66/87	59/89	67/87	21/1
Естонія	33/23	34/25	32/23	29/20	30/20	30/18	29/19	4/4
Казахстан	72/65	51/58	50/54	50/62	42/60	53/57	57/56	15/9
Киргизстан	121/92	127/98	121/97	108/91	102/80	111/87	102/89	19/3
Латвія	64/34	55/42	52/40	42/31	44/32	49/39	54/42	10/–12
Литва	44/26	45/26	48/27	41/26	36/24	35/26	41/29	3/–3
Молдова	93/83	87/88	89/90	82/84	82/79	100/91	89/83	4/0
Росія	66/52	67/52	64/47	53/39	45/38	43/32	38/32	28/20
Таджикистан	105/96	100/90	–	91/88	80/75	77/75	79/76	26/20
Україна	82/51	73/47	84/43	76/40	79/34	85/33	81/35	1/16

Джерело: [9–15]

позиція України поліпшилася на 16 пунктів (з 51 до 35). На фоні значного зниження позиції України за індексом конкурентоспроможності в 2013–2014 рр. та 2016–2017 рр. рейтинг за освітньою компонентою залишається досить високим. Отже, оцінка освітньої компоненти GCI свідчить, що вища освіта впродовж останніх років залишається вагомим складником загального індексу конкурентоспроможності, за яким Україна має конкурентні переваги. Тобто вища освіта значною мірою визначає успішність країни в конкурентній боротьбі. Невипадково невід’ємним складником стратегічних документів зарубіжних країн в умовах активного розгортання глобалізаційних процесів стають питання розвитку національних систем освіти, зокрема вищої, як основи зміцнення людського потенціалу, підґрунтя інноваційного розвитку, впровадження нових технологій тощо.

Однак характер сучасних глобальних змін та необхідність утримання наявних конкурентних переваг вимагає від вищих навчальних закладів випереджального безперервного характеру розвитку, спонукає гнучко реагувати на всі процеси, що відбуваються у світі й в Україні.

Вектор реформування освіти та науки в Україні також є задокументованим пріоритетом в «Угоді про асоціацію між Україною та ЄС» та «Стратегії сталого розвитку «Україна 2020». При цьому висока місія вищої освіти та підвищення вимог до її якості вимагає належного фінансового забезпечення.

Стосовно проблем фінансування вищих навчальних закладів України вчені відзначають, що через розбалансований механізм державної політики спрямування та використання державних коштів і тотальну нестачу фінансування вища школа не здатна повною мірою виконувати покладені на неї обов’язки. Водночас умови глобалізованого світу висувають підвищені вимоги до модернізації фінансового забезпечення і розвитку освіти та науки.

Вітчизняні вчені наголошують, що вища освіта загалом зазнає меншого впливу глобалізації, ніж, наприклад, фінанси та міжна-

родна торгівля. Проте і в ній посилюються тенденції до зростання фінансових потоків та спостерігається масовість. «На збільшення освітніх бюджетів впливають урядові стратегії фінансування економік; прагнення громадян забезпечити освітою своїх дітей; поширеність приватного інвестування; збільшення кількості дорослих, які отримують додаткову освіту; стрімке впровадження інформаційних технологій в освітній процес» [6].

Фінансування вищої освіти в Україні здійснюється з державних та недержавних джерел. Державне фінансування освіти традиційно є домінуючим, однак його розміри є недостатніми для належного матеріально-технічного забезпечення навчального процесу і науково-технічної діяльності.

Н. Бошота справедливо відзначає, що брак бюджетних асигнувань вимагає від вищої школи пошуку додаткових джерел фінансування, та звертає увагу на можливі шляхи розв’язання проблеми, такі як: вивчення передового світового досвіду співфінансування освіти державою і підприємствами; вдосконалення правового поля з метою стимулювання розвитку меценатства, спонсорства; розроблення механізму кредитування вищої освіти; активізація науково-дослідної та інноваційної діяльності, трансфер наукових розробок у реальний сектор економіки [1, с. 800–801].

Проблема фінансування вищих навчальних закладів в Україні особливо загострилася внаслідок фінансово-економічної кризи. З одного боку, скоротилися можливості бюджетного фінансування ВНЗ та, як наслідок, зменшився рівень заробітної плати професорсько-викладацького складу, знизилася видатки бюджету на наукові дослідження, відбулося призупинення бюджетного фінансування пільгових кредитів на будівництво житла для науково-педагогічного та педагогічного персоналу; з іншого боку – відносно зросла частка коштів спеціального фонду, зароблених власне державними вищими навчальними закладами [1].

Слід зазначити, що натеper більшість механізмів фінансування вищої освіти, що

довели свою ефективність у розвинених країнах, все ще недостатньо поширені в Україні чи недостатньо активно використовуються вищими навчальними закладами. Зокрема, практично не використовується потенціал грантового фінансування, державно-приватного партнерства тощо. Ю. Полякова називає практичну відсутність у країні практики державного стимулювання участі корпоративного сектору у фінансуванні вищої освіти «структурними перекосами», хоча світовий досвід свідчить про усвідомлення на мікрорівні важливості компетенції працівників, що стимулює інвестування працедавцями у підвищення їхнього освітнього рівня [6, с. 31].

О. Ткачук звертає увагу на невідповідність між завданням державної політики України у сфері вищої освіти та обсягами їх фінансування, що веде до зниження якості освіти та її конкурентоспроможності на світовому ринку [8].

Таким чином, система фінансування вищої освіти в контексті забезпечення конкурентоспроможності вищих навчальних закладів в умовах глобалізаційних викликів потребує невідкладного удосконалення. Адже глобалізація та євроінтеграція не дасть шансів на функціонування неконкурентоспроможних вищих навчальних закладів, які не мають достатньої кількості висококваліфікованих кадрів, сучасного матеріально-технічного забезпечення, наукових досягнень тощо.

Стираючи кордони між країнами, глобалізація також несе в собі загрозу відтоку людського капіталу за межі країни. С. Іванова наголошує на критичній ситуації з відтоком людського капіталу з України і зауважує, що «останнім часом Україна стала забезпечувати високорозвинені країни не тільки дефіцитними для них видами сировинних ресурсів і значними сумами незаконно вивезених валютних капіталів, а й науково-технічними знаннями. Відтік учених з країни набув просто загрозливих масштабів. Щороку Україну покидає приблизно 6 тисяч наукових працівників, 2,5–6 тисяч фахівців у сфері IT-технологій, на заробітки виїжджають понад 90 тисяч фахівців з вищою осві-

тою» [3, с. 201]. У цьому контексті І. Бурачек однією з найстрашніших загроз для національної системи вищої освіти називає провайдерів в освіті, які приводять до посилення «відтоку інтелекту» за кордон. «Талановиті молоді спеціалісти можуть бути селекціоновані ще під час навчального процесу, з подальшим продовженням навчання в країні походження провайдера. Як результат, швидкими темпами збільшуються потоки імміграції здібної молоді. Основним потенціалом провайдерів освіти є зростання глобалізації, що об'єктивно прискорюється завдяки діям Європейського центру з питань вищої освіти ЮНЕСКО та інших міжнародних організацій. Болонський процес – яскравий приклад цього свідчення. Тож країнам-учасникам Болонського процесу необхідно серйозно замислитися про подальші можливості пропагандування експорту послуг освіти, зокрема за участю освітніх провайдерів, про поєднання традиційних та інноваційних форм освіти» [2, с. 52].

О. Ткачук виділяє такі складники фінансування вищої освіти, що дадуть можливість ВНЗ забезпечувати матеріальну базу, як: кошти, одержані на навчання, підготовку підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів відповідно до укладених договорів; плата за надання додаткових освітніх послуг; кошти, одержані за науково-дослідні роботи та інші роботи, виконані закладом освіти на замовлення підприємств, установ, організацій та громадян; доходи від реалізації продукції навчально-виробничих майстерень, підприємств, дільниць і господарств від надання в оренду приміщень, споруд, обладнання; дотації з місцевих бюджетів; кредити і позички банків, дивіденди від цінних паперів та доходи від розміщення на депозитних вкладах тимчасово вільних позабюджетних коштів; добровільні грошові внески, матеріальні цінності, одержані від підприємств, установ, організацій, громадян [8, с. 639]. На нашу думку, більшість із перелічених джерел є потенційними, тому для перетворення їх у реальні держава має задіяти мотиваційні/стимулювальні інструменти/механізми.

Серед пріоритетних напрямів удосконалення системи фінансування, які пропонує В. Малишко, особливої уваги заслуговують: забезпечення ефективного розподілу фінансових ресурсів на видатки освітніх послуг з державного та місцевих бюджетів у розмірах, достатніх для розвитку вищих навчальних закладів, враховуючи стан матеріально-технічної та лабораторної бази, можливості відтворення потенціалу науково-педагогічних кадрів та розвитку науки; посилення контролю та систематичний аналіз цільового використання коштів на освіту, забезпечення у вищій школі дієвих механізмів громадського контролю за їх витрачанням; удосконалення методів визначення обсягів фінансування освіти та розроблення нормативів фінансування з урахуванням мінімальних соціальних стандартів, які дадуть змогу встановити нижню межу обов'язкового фінансового забезпечення розвитку освіти; створення умов для проведення фундаментальних та прикладних досліджень у ВНЗ, які виступатимуть додатковим джерелом фінансування вищої освіти та сприятимуть підвищенню рівня конкурентоспроможності національних ВНЗ; забезпечення доступності освітнього кредиту для широких верств населення; стимулювання платоспроможного попиту на ринку освітніх послуг; створення нової моделі економічної діяльності вищих навчальних закладів, яка базується на солідарній участі держави, бізнесових кіл і громадян [5, с. 65].

Вчені одноставні у висновках, що вирішення проблем розвитку вищої освіти можливе лише за поліпшення її фінансового забезпечення, що потребує удосконалення механізмів його реалізації та диверсифікації джерел. Лише за таких умов Україна може стати рівноправним партнером на ринку інтелектуальної праці завдяки підтриманню високої якості вищої освіти [7, с. 44].

Таким чином, для покращення фінансування вищої освіти доцільно більш активно задіяти такі джерела, як: кошти, отримані від надання додаткових освітніх послуг; спонсорські кошти; кошти благодійних фондів;

кошти, отримані від надання комерційних послуг; плата за навчання; залучені кошти: кошти банківського та небанківського кредитування; державне кредитування (стипендії) на навчання у провідних вітчизняних та зарубіжних ВНЗ; кошти (гранти), отримані від участі у міжнародній кооперації ВНЗ (міжнародних проектах); міжнародна допомога.

Аналіз альтернативних джерел фінансування вищої освіти дає змогу виокремити пріоритетні напрями реформування фінансового забезпечення надання якісних освітніх послуг та активізації наукових і науково-дослідних робіт: пошук більш поглибленого адресного використання коштів соціальної підтримки фінансування навчання малозабезпечених категорій здобувачів вищої освіти; розроблення нормативів розрахунку вартості освітніх послуг як для громадян України, так і для іноземців, а також прийняття нормативних актів, згідно з якими вартість навчання за кошти фізичних та юридичних осіб має бути не нижчою, ніж вартість підготовки за кошти державного бюджету; розроблення стимулюючих заходів активізації наукової та науково-дослідної діяльності вищих навчальних закладів коштами вітчизняних та іноземних замовників.

Таким чином, основними джерелами фінансового забезпечення функціонування та розвитку вищих навчальних закладів України в умовах глобалізації, крім коштів державного та місцевих бюджетів, мають стати: гранти, благодійні внески, міжнародна допомога, кошти замовників фахівців, освітньо-наукові кредити. Освітнє кредитування в Україні має підтримувати платоспроможний попит на освітні послуги, робити вищу освіту більш доступною та сприяти розвитку вищих навчальних закладів. Цей процес має підтримуватися інструментарієм державної фінансової політики.

Висновки. Системні якісні зміни в системі освіти можливі за умови належного фінансового забезпечення, тобто лише за наявності надійних та стабільних джерел фінансування освіта зможе виконувати свою місію щодо розвитку людського потенціалу країни.

Резюмуючи позиції вітчизняних авторів, підтримуємо думку про те, що для формування соціально-орієнтованого механізму фінансового забезпечення системи вищої освіти головними є два напрями: пошук шляхів для широкої диверсифікації джерел фінансування та пріоритетність державного фінансового складника. Важливо запровадити реально функціонуючий механізм багатоканального фінансування вищої освіти шляхом стимулювання суб'єктів госпо-

дарювання до участі в розвитку системи освіти, зміцнення матеріально-технічної бази навчальних закладів, залучення грантового фінансування; сприяти формуванню ендаумент-фондів розвитку навчальних закладів. Подальші наші дослідження будуть присвячені оцінці зарубіжного досвіду щодо фінансового забезпечення вищих навчальних закладів та можливості його використання для підвищення ефективності фінансування вищої освіти в Україні.

Список використаних джерел:

1. Бошота Н.В. Проблеми та перспективи фінансування вищих навчальних закладів України. *Young Scientist*. 2017. №. 10 (50). С. 799–802.
2. Бурачек І.В. Глобалізація вищої освіти та її наслідки для України. *Вісник ЖДТУ*. 2017. №. 3(81). С. 50–53.
3. Іванова С. Інновації в освіті та проблеми формування системи вищої освіти в аспекті євроінтеграції України. Інформаційні технології та інтернет у навчальному процесі та наукових дослідженнях. URL : http://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/13366/200-202.pdf?sequence=2018_2_08.pdf
4. Іщенко А. Глобальні тенденції і проблеми розвитку освіти: наслідки для України. URL : www.niss.gov.ua
5. Малишко В.В. Фінансування вищої освіти в Україні: проблеми і перспективи. *Молодий вчений*. 2016. №. 2 (29). С. 64–67.
6. Полякова Ю.В. Виклики глобалізації освітнього простору для вищої освіти. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2016. Вип. 18. С. 29–32. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_eim_2016_18_7
7. Рєвнінцева О.В. Система вищої освіти України: фінансові аспекти сучасних проблем розвитку. *Демографія та соціальна економіка*. 2010. № 2. С. 36–45.
8. Ткачук О.В. Фінансове забезпечення вищої освіти в Україні: проблеми і перспективи. *Економіка і суспільство*. 2017. Вип.12. С. 636– 641.
9. The Global Competitiveness Report 2011–2012. World Economic Forum. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GCR_Report_2011-12.pdf.
10. The Global Competitiveness Report 2012–2013. World Economic Forum. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2012-13.pdf.
11. The Global Competitiveness Report 2013–2014. World Economic Forum. URL: https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/se/Documents/mergers-acquisitions/WEF_GlobalCompetitivenessReport_130904-2013-14.pdf.
12. The Global Competitiveness Report 2014–2015. World Economic Forum. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2014-15.pdf.
13. The Global Competitiveness Index 2015–2016. World Economic Forum. URL: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2015-2016/the-global-competitiveness-index-2015-2016/>
14. World Economic Forum, The Global Competitiveness Report 2016–2017. URL: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-index-2016-2017/competitiveness-rankings/#series=GCI>.
15. The Global Competitiveness Index 2017-2018. World Economic Forum. URL: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-index-2017-2018/competitiveness-rankings/#series=GCI>.